

Otázky národa, národního státu a nacionalismu v mezinárodních vztazích

Eric J. Hobsbawm: Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita. Politologická řada – svazek č. 6. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, 207 stran, ISBN 80-85959-55-0.

Recenzovaná publikace *Národy a nacionalismus od roku 1780* se zabývá tématem, o němž již bylo sice hodně napsáno, ale je stále aktuální. Její autor *Eric J. Hobsbawm* vycházel ze svých přednášek na Queen's University v Belfastu v roce 1985. Ve své knize vysvětluje termín *národ* i celou terminologii od něho odvozenou. Pracuje na základě bohaté literatury vážící se k tomuto tématu a upozorňuje na to, že kniha A. P. Smitha *Nacionalismus – zpráva o vývoji a bibliografie* obsahuje většinu odkazů, které k oboru až do této doby patří.

V recenzované publikaci pak autor nabízí čtenáři vybraný seznam knih podle toho, jak je pokládal za zajímavé. Do tohoto seznamu bylo zahrnuto jen málo z toho, co bylo napsáno v klasickém období liberalismu 19. století. Jako příčinu autor uvádí skutečnost, že tehdejší texty byly jen málokdy něčím jiným než nacionalistickou a rasistickou rétorikou. Upozorňuje na to, že není vůbec jasné, proč literatura o národech a o nacionalismu vznikala především v období zhruba před 20 lety. V každém případě podle jeho názoru platí, že počet prací, které skutečně vysvětlují otázku, čím národy a národní hnutí jsou a jakou roli hrají v historickém vývoji, je v letech 1968–1988 větší než v kterémkoli dřívějším období dvojnásobné délky.

Pokud se týká termínu *nacionalismus*, autor ho používá ve „smyslu formulovaném Gellnerem, takže konkrétně znamená v první řadě princip, který má za to, že politická a národní jednotka by se měly shodovat“. Nepovažuje národ „za primární nebo neměnnou sociální entitu, ale patřící výlučně ke konkrétnímu a historicky nedávnému období. Sociální entitou je jen potud, pokud se spojuje s určitým druhem moderního teritoriálního státu – národním státem.“¹ Při hodnocení studia národních hnutí aspirujících na vlastní stát autor upozorňuje na zásadní pokrok, a to hlavně v návaznosti na průkopnické srovnávací studie malých evropských národních hnutí od Miroslava Hrocha. Dva body, obsažené v analýze tohoto autora, přebírá i Hobsbawm do svého vlastního rozboru:

- 1) *národní vědomí* se mezi sociálními skupinami té či oné země rozvíjí nerovnoměrně;
- 2) dějiny národních hnutí se dělí na tři fáze.

„V Evropě 19. století, pro kterou bylo toto dělení vyvinuto, byla první fáze čistě kulturní, literární a folklorní a neměla žádné zvláštní politické či dokonce národní (!) dopady... Ve druhé fázi nacházíme skupinu průkopníků a bojovníků za národní myšlenku a počátky politického tažení za tuto myšlenku.“² Přitom Hobsbawm se ve své knize zaměřuje především na třetí fázi, kdy „nacionalistický program získává masovou podporu“.³

Čtenář může v této publikaci sledovat vývoj pojmu *národ* v souvislosti s pojmy *země, stát, lid*, a to i v různých jazycích. Může srovnávat německý pojem *Volk* s pojmem *nación* v románském jazykovém prostředí. „Primární význam termínu *národ*, jenž se v literatuře přetřásá nejčastěji, je politický. Kládl rovnítko mezi lid a stát v duchu americké a francouzské revoluce, rovnítko, které je dobře známé v souslovích typu *národní stát*.“⁴ Autor recenzované knihy dále vysvětluje, jak rovnítko mezi pojmy *národ, stát a lid* spojuje národ s územím a jak vytváření národních států souvisí s principem sebeurčení lidu. Sledu-

je, jak byla řešena otázka – „co je těžištěm národa“ – během teoretických rozprav v 19. století. Vzhledem k tomu, že na počátku 19. století byl počet národních států malý, objevovaly se úvahy o tom, které evropské *národnosti* se podaří vytvořit vlastní stát.

Při hodnocení představ *národa* začíná autor u významného liberálního politického ekonoma Adama Smitha. V jeho díle si všímá především teritoriálního státu. Z historického hlediska je zřejmé, že role jednotlivých ekonomik určených státními hranicemi byla velká. „*Problémem pro liberální ekonomy 19. století, respektive pro liberály, kteří – jak se dalo očekávat – akceptovali argumenty klasické politické ekonomie, bylo, že hospodářský význam národů mohli uznávat pouze v praxi, ovšem nikoli už v teorii.*“⁵

Dále autor charakterizuje liberální pojetí národa u „historické školy“ německých ekonomů vycházejících z prací Friedricha Lista. Poukazuje na to, že počínaje 80. lety 19. století začíná diskuze o „národní otázce“ sílit zejména mezi socialisty. „*Politické působení národnostních hesel na masy případných nebo skutečných voličů či stoupenců masových politických hnutí nyní totiž bylo záležitostí, jež vyvolávala reálný, praktický zájem.*“⁶ Hobsbawm analyzuje všechny okolnosti, které vedly k tomu, že se pojem, jako je *národní patriotismus*, tak rychle mohl stát mocnou politickou silou. Zabývá se též otázkou, proč lidé poté, kdy o reálná společenství přišli, měli potřebu vymýšlet nějaký typ náhrady.

„*Jednou příčinou může být fakt, že v mnoha částech světa státy a národní hnutí mohly mobilizovat určité varianty pocitu kolektivní sounáležitosti, které existovaly již dříve a které případně mohly... působit v makropolitickém měřítku, jež dále mohlo ladit s moderními státy a národy.*“⁷ Tyto vazby označil autor jako *protonárodní* a rozdělil je do dvou skupin: 1) formy všeobecné identifikace, jež překračují lokální rámec; 2) politické svazky a pojmový aparát vybraných skupin, které jsou bezprostředněji napojeny na stát a instituce. Zároveň se pokusil odpovědět na otázku, co je přesně jádrem *lidového protonacionalismu*. Přitom vycházel ze studia pojmu *Volk* u Herdera, z citění negramotných vrstev před nástupem 20. století, z role jazyka a náboženství. Za nejměrodatnější kritérium *protonacionalismu* pokládá vědomí aktuální sounáležitosti s nějakou trvalou politickou entitou. A za nejpevnější „pojivo“ *protonároda* považuje to, co bylo v 19. století označováno jako *historický národ*, zejména pokud „*stát tvořící rámec pozdějšího národa byl spojen s konkrétním státním národem.*“⁸

Svou pozornost pak autor obrací k vládním perspektivám, k pohledům na problémy spojené s národy a s národní příslušností, jak je prezentovali ti, kdož státům a společnostem vládli v době po francouzské revoluci. Vysvětluje, jak stát ovládal územně definovaný *lid* a že tak činil jakožto „*nejvyšší národní zprostředkovatel vlády nad jeho územím, přičemž zástupci státu stále více pronikali až k nejposlednějšímu obyvateli nejmenší z jeho vesnic.*“⁹

V průběhu 19. století se tyto zásahy v moderních státech staly univerzální a rutinní. Objevily se dvě hlavní kategorie politických problémů: 1) technicko-administrativní, 2) politicky citlivější problémy spojené s identifikací občanů se státem, s vládním řádem a s jejich loajalitou vůči nim. Proces modernizace státu znamenal homogenizaci a standardizaci jeho obyvatel, prováděnou v podstatě prostřednictvím *psaného národního jazyka*.

Závažnou proměnu nacionalismu Hobsbawm situuje do období 1870–1914. „*Nacionalismus éry 1880–1914 se... lišil ve třech zásadních ohledech. Za prvé opustil prahový princip, který v nacionalismu liberální éry zaujímal ústřední postavení. Proto si také jakýkoliv kolektiv lidí, který se považoval za národ, dělal nárok na právo na sebeurčení, což v podstatě znamenalo právo na svébytný, suverénní, nezávislý stát. Za druhé se ústředním, stále směrodatnějším či dokonce jediným kritériem případné příslušnosti k národu stal jazyk a příslušnost etnická. Došlo ale i ke třetí změně, jež zasáhla národní citění uvnitř zavedených národních států.*“¹⁰

Z hlediska mezinárodní situace v letech 1870–1914 rostl význam *národnostní otázky*. Vnitrostátní nacionalismus mohl být spojen (jako tomu bylo ve Francii, v Itálii a v Německu) se vzestupem určitých pravicových hnutí či se vzestupem politické xenofobie. Jedním z jejich projevů byl antisemitismus.

Jazykový a etnický nacionalismus se navzájem posilovaly. Působení společenských a politických změn i mezinárodní situace poskytovaly spoustu záminek, o něž se mohly opřít projevy nepřátelství vůči cizincům. Zajímavým autorovým postřehem je konstatování, že ať už byl charakter nacionalismu v padesáti letech před rokem 1914 jakýkoli, ukazuje se, že všechny jeho verze odmítaly socialistická hnutí, a to hlavně proto, že byla „vědomě a radikálně internacionalistická. Nicméně v protikladu k obecně panujícím předpokladům se různé principy, o něž se politický apel na masy opíral – třídní, sociální apel, apel náboženského vyznání a národnostní apel –, navzájem nevylučovaly“.¹¹

Období 1918–1950 Hobsbawm vymezil jako vrchol nacionalismu, konec první světové války pak jako dobu, kdy národnostní princip triumfoval. Tento fakt vysvětluje v důsledku zhroucení velkých, mnohonárodních říší střední a východní Evropy a ruské revoluce, která způsobila, že „pro Spojence bylo žádoucí proti bolševické kartě táhnout kartu wilsonovskou“.¹²

V meziválečném období autor charakterizuje úlohu národního hospodářství. „V roce 1913 se kapitalistické ekonomiky již rychle vyvíjely směrem k velkým blokům koncentrovaného podnikání, podporovaného, chráněného a do jisté míry dokonce usměrňovaného vládami.“¹³ Meziválečnou situaci považuje autor za velmi vhodnou pro hodnocení mezi a potenciálu nacionalismu a národních států. Skutečnost, že národnosti a státy nelze upravit tak, aby se navzájem kryly, ilustruje na příkladu hranic vytyčených Versailleskou dohodou, které – i když byly nesmyslné – se ukázaly jako trvalé. Výjimkou byly jen ty situace, kde zájmy velmocí vyžadovaly jejich změnu (např. zájmy Německa před rokem 1945 a zájmy Sovětského svazu po roce 1940). V souvislosti s charakterem wilsonovského uspořádání poukazuje autor i na řadu dalších zajímavých jevů, např. že nacionalismus malých národů jevil stejný odpor k menšinám jako velkonárodní nacionalismus, nebo že nacionalistická hnutí „pokrývají“ stále větší zeměpisný prostor a že nová nacionalistická hnutí se odchylojí od evropského vzoru.

Po roce 1918 získal mechanismus ztotožnění se s národem nové prostředky, a to tisk, film a rozhlas. „S jejich pomocí bylo možné dát obecné ideologii standardní a homogenní podobu.“¹⁴ Pozornost si zasluží zejména autorovy postřehy ohledně vztahů levice a nacionalismu. V této souvislosti dospívá k závěru, že antifašistický nacionalismus se vynořil v kontextu mezinárodní ideologické občanské války, v níž se část početné národní vládnoucí vrstvy přiklonila k jednotnému politickému postupu pravice v mezinárodním měřítku a ke státům, jež se s ní ztotožňovaly, a že se antifašistický nacionalismus angažoval nejen v konfliktu národnostním, ale i sociálním.

V závěru své práce Hobsbawm charakterizuje nacionalismus na konci 20. století, situaci po rozpadu Sovětského svazu a Jugoslávie a šíření vlny národního separatismu. „Všechny státy jsou dnes oficiálně národní, veškerá politická diskuze má sklon zaměřovat se proti cizincům, které prakticky všechny státy pronásledují a snaží se je udržet mimo své hranice.“¹⁵

Autor přesto končí svou práci několika myšlenkami o úpadku nacionalismu jakožto nositele historických změn, a to ve srovnání s rolí, kterou měl během sta let od 40. let 19. století do poloviny 20. století. Historicky vysvětluje výbuch separatistického nacionalismu v Evropě i na základě důsledků mírových dohod z Versailles a z Brest-Litevska, a to hlavně problémů, které se nevyřešily. V případě Sovětského svazu vidí jako hlavní příčinu jeho zhroucení především jeho ekonomické potíže. Nacionalismus zhruba od poloviny 19. století byl dějinnou silou slučující národní stát a národní hospodářství.

„V závislém světě první poloviny 20. století – a ze zjevných příčin zejména v jeho kolonizované části – byla hnutí za národní osvobození a nezávislost hlavními zprostředkovateli politického zrovnoprávnění většiny zeměkoule, respektive odstranění imperialistické správy a – což bylo významnější – přímé vojenské nadvlády ze strany imperialistických mocností. V současnosti, kdy se etnické skupiny snaží prosadit v podstatě jen separatismem a rozvracením, nemá [nacionalismus – pozn. aut.] žádný takový pozitivní program nebo cíl.“¹⁶

Autor recenzované publikace si všímá i skutečnost, že základní politické konflikty světa mají málo společného s národními státy a že budoucnost bude patřit světu, který už nebude možné udržet v mezích daných *národy a národními* státy v té podobě, v jaké bývaly definovány – ať již politicky, ekonomicky, kulturně, nebo dokonce jazykově.

Ivona Řezanková

¹ Hobsbawm, Eric J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita. Politologická řada – svazek č. 6. 1. vydání.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 14.

² Tamtéž, s. 16.

³ Tamtéž, s. 17.

⁴ Tamtéž, s. 22.

⁵ Tamtéž, s. 29.

⁶ Tamtéž, s. 45.

⁷ Tamtéž, s. 47.

⁸ Tamtéž, s. 71.

⁹ Tamtéž, s. 99.

¹⁰ Tamtéž, s. 100.

¹¹ Tamtéž, s. 119.

¹² Tamtéž, s. 127.

¹³ Tamtéž, s. 127.

¹⁴ Tamtéž, s. 137.

¹⁵ Tamtéž, s. 159.

¹⁶ Tamtéž, s. 165.